

דליה מרקס

הפסקת היריון ביהדות

הלכה, מאבק וטקס

בסוף שנות השבעים של המאה הקודמת סערה הארץ מהפגנות בעד ונגד התיקון בסעיף הסוציאלי בחוק ההפלות. דוברים חרדיים טענו שכל המצביע נגד התיקון נותן יד לרצח עם. הרב שמחה בונם אלטר, האדמו"ר של חסידות גור וחבר "מועצת גדולי התורה", קבע כי הישארות אגודת ישראל בקואליציה "פירושה שותפות לרצח עוֹפְרִים" (זמר, 1993, עמ' 280).

אולם על אף חריפות דבריהם של הרבי מגור ושל דוברים אחדים נוספים, דומה שעמדות אלה נותרו בשוליים. אם נשווה בין המצב בישראל לזה בארצות הברית, נראה כי שאלת ההפלות לא פילגה את הציבור בארץ אז, ואף אינה מפלגת אותו כיום. המחלוקת בארץ ודאי אינן דומות בקיצוניותן ובקיטובן למתרחש בארצות הברית, במיוחד מאז ביטול פסק הדין של רו נגד וויד בקיץ 2022, פסק דין שהבטיח את זכותן של נשים לעבור הפלה. עד כמה שהדבר עשוי להישמע תמוה (במיוחד לנוכח התבטאויות דוגמת זו של הרבי מגור), דומה שאחת הסיבות ליחס המתון יותר בציבוריות הישראלית הכללית לשאלת ההפלות נובעת דווקא ממסורת ישראל ואף מן ההלכה היהודית.

הפסקת היריון הוא מהלך קשה ומייסר. אין דרך לעקוף את העובדה שמדובר בקטיעת תהליך שנועד להביא חיים לעולם, ולכן תיבחר אפשרות זו רק כאשר הצורך בה יהיה ממשי. ואכן הפסיקה ההלכתית מכירה בקיומם של תנאים המתירים ואף מחייבים הפסקת היריון. לאחר שאסקור בקיצור את ההקשר ההלכתי, אדון בקצרה בשאלת ההפלות בתנועות הליברליות ביהדות זמננו, ואסיים בטקסים חדשים שיצרו נשים לציון חוויה מורכבת זו והשלכותיה.

הפסקת היריון לאור המסורת וההלכה היהודית

כבר התורה מבחינה באופן ברור בין נטילת חיי אדם, שהעונש עליה הוא מיתה, ובין גרימה למוות של עוֹבֵר, שהעונש עליו ממוני (שמות כא, כב-כג). העובר אינו נחשב "נפש", היינו ישות בעלת חיים עצמאיים. הוא אינו נחשב אדם במלוא מובן המילה. אולם אין הדבר אומר שאין בו חיים – יש לו מעמד ביניים – הוא חלק מתהליך שאם יבשיל, יהפוך העוֹבֵר בסופו של דבר לאדם. על כן נעשים מאמצים לקיימו, ומחללים את השבת כדי להצילו. במקומות אחדים בתלמוד יש מחלוקת אם "עוֹבֵר יָרֵךְ אָמוֹ" (למשל, נזיר נא, ע"א), היינו, אם הוא כאיבר מאיבריה של האם, שכן אין לו קיום עצמאי בלעדיו. אולם במקרה של סכנת חיים לאם ולוולד, יש להעדיף את חייה שלה:

הָאִשָּׁה שֶׁהיא מְקַשָּׁה לֵילֵד, מְחַתְּכִין אֶת הַוּלְד בְּמַעֲיָהּ וּמוֹצִיאִין אוֹתוֹ אֲבָרִים אֲבָרִים, מִפְּנֵי שְׁחִיָּה קוֹדֶמִין לְחַיּוֹ. יֵצֵא רְבוֹ, אֵין נוֹגְעִין בוֹ, שְׁאֵין דוֹחִין נֶפֶשׁ מִפְּנֵי נֶפֶשׁ (משנה אוהלות, פרק ז, משנה ו).

המשנה המטלטלת הזו מתארת מצב של לידה קשה המסכנת את האם. במקרה כזה חובה להמית את העובר ולהציל את היולדת, "שחיה קודמים לחייו". שכן הוא, כאמור, עדיין אינו בבחינת "נפש", יצור חי בעולם. אולם אם רובו כבר יצא מרחמה, "אין נוגעין בו", ואין להעדיף את חיי אחד מהם. משנה מטלטלת לא פחות מוסרת ש"הָאִשָּׁה שֶׁהיא יוֹצֵאָה לְהַרְג, אֵין מְמַתִּינִין לָהּ עַד שֶׁתֵּלֵד" (ערכין א, ד). לא ברור אם מדובר כאן בדיון ממשי או תיאורטי גרידא, אך המשנה מדגישה שאין מחכים ללידה כדי ליטול את חיי האם, בידיעה שהדבר יביא למות הוולד. שכן הוא אינו ישות עצמאית. לעומת זאת, אם האישה המוצאת להורג נמצאת במהלך של לידה פעילה: "יִשְׁבָּה עַל הַמְּשֻׁבֵּר, מְמַתִּינִין לָהּ עַד שֶׁתֵּלֵד" (שם).

אין הדבר אומר שההלכה הקלה ראש בהפסקת היריון. יעידו על כך הדיונים הרבים והמסועפים בספרות הרבנית לענפיה, העוסקים בגדרי ההיתר להפסיק היריון, בנסיבות המאפשרות זאת ובמהות המעשה. לדוגמה, הרב אליעזר וולדנברג, מחשובי הפוסקים במאה ה־20, פסק שהאיסור על הפלה אינו נובע מכך שמשמעה של פרקטיקה זו הוא רצח, אלא השחתה או חבלה בלבד (ציץ אליעזר ט, נא, ג). במילים אחרות, הפסקת תהליך טבעי שביא לתינוק חי הוא עניין חמור, שיש לקחתו ברצינות, אולם הפלה אינה שפיכות דמים.

עמדות הפוסקים ובעלי ההלכה בעניין פורשות מנעד רחב בין המחמירים ובין המקילים במתן היתר להפסקת היריון. כאמור, במקרה של סכנה לחיי האם, הכול מסכימים שהדבר

מותר. אולם מה בדבר סכנה שאין בה סכנת חיים – מה אם היריון יסכן את בריאות הגוף או הנפש שלה? כאן נמצא קשת רחבה של עמדות. מגוון דעות נמצא גם במקרה של עוֹבֵר פגוע – אף פוסקים מחמירים רבים יתירו להפיל במקרה של עובר הלוקה בטיי זקס (Tay Sachs disease), מחלה שכל הלוקים בה מתים בייסורים עוד בילדותם המוקדמת. אולם יש המתירים הפלה גם במקרים של תסמונת דאון, וכך גם במקרה של חשש לממזרות. גיל ההיריון גם הוא משמעותי לעניין היתר ההפלה. בארבעים הימים הראשונים של ההיריון העובר נחשב "מְיָא בְּעֵלְמָא" (בבלי, יבמות סט, עמוד ב), כלומר מים בלבד, כך שהפסקת היריון בשלב זה אינה חמורה כמו בשלבים מאוחרים יותר. על-כן רבים מן הפוסקים מתירים להפיל בשלושת החודשים הראשונים, ויש המתירים להפיל גם אחר כך.

לסיכום, התבטאויות קיצוניות של רבנים אחדים אינן משקפות את העובדה שעל אף המחויבות העמוקה לערך החיים ביהדות, אין בה איסור הלכתי קטגורי על הפסקת היריון. זאת לעומת מצב העניינים בנצרות הקתולית ובפרוטסטנטיות האוונגליסטית. דבר זה עשוי להסביר את היחס המתון והשקול יותר בישראל לעניין זה מאשר בארצות הברית, שם הסוגייה פוגשת בעמדות נחרצות מכאן ומכאן.¹

תפיסת ההפלה ביהדות הליברלית

הזרמים הליברליים ביהדות מדגישים את ריבונותו של אדם על גופו ואת חירותה של אישה על החלטותיה ועל בחירותיה. כך בענייני אמונות ודעות וכך גם בשאלות של אורחות חיים ובריאות. בין הלוחמות הנמרצות ביותר בעד זכויות האישה, ובכלל זה בעד זכויותיה על גופה, עמדו ועומדות נשים יהודיות. מאז ביטול פסק הדין רו נגד ווייד על ידי בית המשפט העליון בארצות הברית, פסק דין המגן על זכותן של נשים להפסקת היריון, התגייסה הקהילה היהודית הליברלית בארצות הברית באופן מרוכז ונחרץ למאבק נגד החוק ולתמיכה בנשים המבקשות לעשות כך.²

1 ראו: רונית עיר-שי, תשס"ח, עמ' 417-451.

2 ראו לדוגמה את גילוי הדעת שפרסמה מועצת הרבנים הרפורמיים בארה"ב עם ביטול החוק: <https://www.ccarnet.org/central-conference-of-american-rabbis-statement-on-the-supreme-court-decision-in-dobbs-v-jackson-womens-health-organization>

כיום, ובעיקר בחודשים האחרונים, סוגיות פוליטיות ואידיאולוגיות הקשורות בהפלה נידונות בהרחבה ובהדגשה בהקשרים אקדמיים, פוליטיים וציבוריים, אך אלה אינם העניינים ההקשרים היחידים שיש לתת עליהם את הדעת. על כן אפנה עתה מן הצדדים הפורמליים הקשורים בהפסקת היריון לממדים שאינם באים לידי ביטוי באופן מודגש בשיח הנוכחי, היינו הצדדים הרגשיים והרוחניים. אלה באים לידי ביטוי בטקסים שנשים בוחרות להסתייע בהם לקראת הפלה או בעקבותיה, שמטרתם ללוות אותה ולעזור לה בעיבוד החוויה הקשה על כלל השלכותיה. אומנם לפי שעה מדובר במספר קטן של טקסים ממין זה, אולם נראה שהם הופכים שכיחים ומקובלים יותר ויותר, ומעידים על צורך של ממש.

טקסים לציון הבחירה בהפסקת היריון

לפני יותר מעשור יזמה הרב מיה ליבוביץ' שיחה בין רבות בתנועה הרפורמית על הצורך ביצירת טקסים חדשים לציון מעברי חיים משמעותיים. התחושה של רבות מהנוכחות הייתה שיש למלא את החסר בטקסים לציון רגעי חיים חשובים, ובעיקר בחיי נשים, ובהם קבלת המחזור הראשון וסיום המחזור, הרצון בפרי בטן, היריון ולידה, הנקה וגמילה מהנקה, כמו גם ציון טיפולים והחלמה ממחלה או מפגיעה. ארבע מהנוכחות, בכללן אני, התגייסו למשימה, ולאחר כמה שנים של עיון, מיון ועריכה יצא לאור הספר **פרשת המים: טבילה כהזדמנות לצמיחה, להיטהרות ולריפוי** (ליסיצה, מרקס, ליבוביץ ודבדבני, 2012).³

היה ברור לנו שיש ליצור טקס לציון אובדן היריון, ובאמצעותו לאפשר התמודדות רוחנית ורגשית בהקשר אישי, קהילתי או משפחתי, עם האובדן. לעומת זאת, הכללת טקס שיציין הפסקת היריון – לא הייתה מובנת לנו מאליה. סיום היריון שלא בעיתו, באופן שאינו מביא ללידת ולד חי, נקרא בשפה העברית "הפלה" הן במקרה של אובדן היריון והן במקרה של הפסקתו היזומה, אך מדובר בשני עניינים שונים עד מאוד. בסופו של דבר החלטנו לכלול טקס לציון הפסקת היריון. ההחלטה נבעה מרצון לתמוך באישה ובהחלטתה המורכבת והקשה, ולתת קול למהלך שמטבע הדברים הוא קשה, ולא אחת מלווה בספקות, בבושה ובהסתרה. רצינו לבטא בכך עמדה שלפיה בכל החלטה ובכל מעשה שלנו יש גם ממד של

3 ניתן למצוא את כתב היד השלם כאן: tinyurl.com/sfrim.

רוחניות. החלטה זו אינה מובנת מאליה. בקובצי תפילות רבים העוסקים במעגל הפוריות נפקד מקומה של הפסקת היריון.⁴

הטקס של הרבה תמר דבדבני, שנכתב בהשראת טקס מוקדם יותר שחיברה הרבה גילה ריזל-רפאל באנגלית,⁵ פותח במילים:

הַתְּכַסְנוּ כָּאֵן כְּדִי לְצַיֵּן אֶת בְּחִירְתָּה שֶׁל _____ לְהַפִּיל אֶת הָעֶבֶר
אֲשֶׁר בְּרַחְמָהּ.

אָנוּ יוֹדְעוֹת כִּי בְּחִירָה זוֹ לֹא קִלָּה הֵיטָה, וְאָנוּ מְצִיעוֹת ל _____ אֶת תְּמִכָּתָנוּ.⁶

הטקס מורכב משני שלבים: התנקות מן ההתלבטויות והכאבים הנפשיים הכרוכים בהפלה, והתחדשות מתוך תקווה לעתיד. שלבים אלה באים לידי ביטוי בטקס באמצעות שני סמלים מן המסורת היהודית: **התשליך והטבילה**. טקס התשליך, המתקיים באופן מסורתי בראש השנה, מסמל את פרידת האדם מכל חטאי השנה החולפת, לקראת הגעתו לשנה החדשה "בכיסים ריקים". בחירה זו באה לאפשר לאישה להיפרד מן הרגשות והקשיים שליוו את החלטתה להפיל את עובריה. התלבטויות אלה גורמות צער ורגשי אשמה שיש להתמודד עימם, אולם ניתן ואף צריך לתת להם "להישטף". הטבילה ניצבת במרכז הטקס. טבילה במים חיים מסמלת היטהרות של הגוף והנפש ואף לידה מחודשת. כאן היא באה לסייע בסיומו של התהליך המורכב והקשה, ולסמן את הריפוי הנחוץ ואת פתיחתו של הפרק החדש בחייה של האישה מתוך הכרה בבחירתה והשלמה עם תוצאותיה.

טקס נוסף, שכותרתו "לידה עצמית (Self-Birthing)": טקס להפסקת היריון", יצרה החזנית האמריקאית גבריאל פסקודור. בטקס ארבעה חלקים: א. כיבוד הפוטנציאל (של החיים שלא נוצרו); ב. מחויבות ללידה עצמית/התחדשות; ג. היטהרות; ד. התקדשות. פסקודור מעידה שההשראה לטקס באה בעקבות שתי יצירות של האומנית פרידה קאלו ("הלידה שלי" ו"שורשים"), והוא כולל תפילות, ברכות, מתן צדקה וטבילה במקווה.⁷ את הטקס יכולה האישה לקיים בגפה או בהשתתפות ציבור שתבחר בו.

4 בספר התפילות שערכה נילי ארבל, **שער הרחמים: תפילות למסע הפוריות** (הוצאה עצמית, 2019), ניתן מקום נכבד לתפילות ושירים הנוגעים באובדן היריון. יש שם תפילה (בעילום שם) שכותרתה "תפילה לאשה לפני הפסקת היריון". דומה שהטקסט הנוגע ללב נכתב בהקשר של הפסקת היריון על רקע רפואי. בין היתר נאמר בה: "איני מסוגת להחזיר את הפקדון כל כך מהר, / אבל מקבלת עלי את הדין. גזירה היא מלפניך" (עמ' 104).

5 <https://ritualwell.org/ritual/abortion-ritual/>

6 ליסיצה ועמיתות, 2011, עמ' 91.

7 <https://ritualwell.org/ritual/self-birthing-ritual-termination-pregnancy/>

*

טקסים אלה ואחרים מלמדים על צורך במענה מורכב וקשוב לחוויית ההפלה. הם מלמדים שנשים חוות את המאבק הפוליטי על זכותן של נשים על גופן כחיוני, אולם לא די בכך. נשים שבוחרות לסיים את הריונן זקוקות למערך תמיכה רגשי, נפשי ואף רוחני. טקסים מן הסוג שנידון כאן הם דוגמה לתשומת לב כזו. יש לקוות שנראה גיבוש וחיזוק של מערכי תמיכה דוגמת אלה שהוזכרו כאן בהתמודדות עם המורכבות שבהפסקת הריון בפרט ועם אתגרים שמזמנים החיים בכלל.

מקורות

זמר, משה (1993). **הלכה שפוייה**. תל־אביב: זמורה ביתן.

ליסיצה, אלונה, דליה מרקס, מיה ליבוביץ', ותמר דבדבני (2011). **פרשת המים: טבילה כהדמנות לצמיחה, להיטהרות ולריפוי**. בני ברק: הקיבוץ המאוחד.

עיר־שי, רונית (תשס"ח). תפיסות מגדריות בפסקי הלכה: סוגיית ההפלות כמקרה מבחן. בתוך אביעזר רביצקי ואבינועם רוזנק (עורכים). **עיונים חדשים בפילוסופיה של הלכה**. ירושלים: מאגנס.

פרופ' דליה מרקס, מחזיקת הקתדרה ע"ש הרב אהרון פנקין, היברו יוניון קולג'.

דוא"ל: marxdalia@gmail.com